

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 55., BR. 4., 121. – 160., ZAGREB, listopad 2008.

Hrvatski se jezik voli znanjem.

**U SPOMEN
TOMISLAV LADAN
(1932. – 2008.)**

U Zagrebu je 12. rujna 2008. preminuo književnik, prevoditelj, leksikograf i enciklopedist Tomislav Ladan. Njegova je smrt nenadoknadiv gubitak za hrvatsku kulturnu zajednicu u zemlji i svijetu.

Rođen je 25. lipnja 1932. u Ivanjici, u Srbiji, kamo mu je otac Jakov, državni činovnik, bio po kazni premješten zbog HSS-ovske političke orijentacije. Djetinjstvo i školovanje vezani su mu uz Bosnu (Travnik, Bugojno, Banja Luka, Sarajevo), koja je ostala trajnim izvorom njegovih životnih, ali i najsnažnijih književnih nadahnuća, zgusnutih u otvorenoj romanesknoj kompoziciji *Bosanski grb* (Zagreb 1975., ²1990.; u drugom izdanju s podnaslovom: *work in progress*), kojom je književnim teoretičarima i povjesničarima ostavio niz strukovnih pitanja, a čitateljstvu priliku da ga upozna i kao čovjeka najtankoćutnijih lirskih treptaja.

Studij jugoslavistike završio je 1958. na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, gdje su mu profesorima bili indoeuropeist i balkanolog Henrik Barić te slavist Rikard Kuzmić. Uz banjolučkoga profesora Matu Džaju ta su dvojica poliglota odlučujuće utjecala na Ladanovo filološko usmjerenje („po bosanskim mjestima tada još lutahu starinski učitelji i nastavnici, čudaci i nepoćudnici iz najrazličitijih razloga, gotovo svakodnevno okruženi čoporom dječaka i mladića, kojima su tumačili podrijetlo neobičnijih riječi ili gibanje zvijezda, frenologiju ili metafiziku“, *Parva mediaevalia*, 344.), a Kuzmić, kao profesor Trgovačke akademije, i na jezikoslovnu usmjerenost Josipa Tabaka, dugogodišnjega Ladanova prijatelja i prevoditeljskoga suputnika.

Isprva djeluje kao privatni poučavatelj, novinar i urednik u izdavačkom poduzeću u Sarajevu, potom, zahvaljujući glasovitom kalamburu o bespolnosti anđela sa štukatura sarajevske dvorane u kojoj se održavao književnički kongres, kojim je zadivio Miroslava Krležu (E. Čengić, S Krležom iz dana u dan, *Post mortem*, 1, Zagreb, 1990.: 216. – 217.), dolazi 1961. na njegov poziv u Leksikografski zavod u Zagrebu, gdje postaje jednim od vodećih leksikografa, autorom članaka iz područja opće etimologije, kroatistike, skandinavistike, engleske i njemačke književnosti te glavnim urednikom Osmojezičnoga enciklopedijskoga rječnika (od 1987. do 2008. objavljeno 7 od 8 planiranih svezaka na 6655 stranica) i ravnateljem Zavoda od 2001. godine. U svojoj je zavodskoj sobi – s dvokratnim radnim vremenom kao i njegov prethodnik Mate Ujević – proveo gotovo pola stoljeća.

Prevodi, piše prikaze, eseje, književne kritike, proze i filološke rasprave te ih tiska u periodicima (*Naši dani*, *Vidici*, *Književne novine*, *Izraz*, *Polja*, *Telegram*, *Forum*, *Razlog*, *Kolo*, *Dubrovnik*, *Kritika*, *Hrvatski tjednik*, *The Bridge*, *Croatica*) i knjigama (*Zoon graphicon*, Sarajevo, 1962.; *Premišljanja*, Zagreb, 1964.; *U škarama*, Zagreb, 1965.; *Ta kritika*, Zagreb, 1970.; *Pjesništvo*, pjesme, pjesnici, Zagreb, 1976.; *Parva mediaevalia*, Zagreb, 1983.), zablstavši kao jedna od najosebujnijih pojavnosti suvremene hrvatske misli i kulturnoga života uopće. Poliglot, erudit golema i istančana znanja (šeretski bi znao reći kako on ništa ne zna, sve da u knjigama piše), oštrom britka pera i jezika u javnim istupima i polemikama nije štedio nikoga: ni prosječnike svjesne vlastite neznatnosti, ni one koji su, težeći zvijezdama, bili obnevidjeli od zvjezdanoga praha. S tih je razloga nerijetko navlačio na sebe gromove, pa se i Krležina općinjenost njime rastopila nakon što je kritički progovorio o zborniku hvalospjeva koji je 1963. u povodu Krležine 70. obljetnice objavila HAZU pod uredništvom Marijana Matkovića (*Vjesnik*, 1964., 6186.; *U škarama*, 1965.), odnosno ustvrdivši dvadesetak godina kasnije kako je Krleža postao „sam cijela jedna književnost, pošto ju je prvo svu iz korijena bio zanijekao i popljuvao“ (*Parva*, str. 338.).

Hrvatskomu jeziku i kulturi golem prinos dao je prevoditeljskim radom. Iako je bio svjestan da se prevoditi zapravo uopće ne može, jer se i najbolji prijevod tek približi izvorniku, ipak je ustrajao u iskušavanju izraznih mogućnosti hrvatskoga

jezika razvivši posebno odnjegovan jezik i stil, koje odlikuje visoka iskoristivost gramatičkih formanata i njihova sadržajna iznijansiranoš. Prevodio je s grčkoga, latinskoga, engleskoga, njemačkoga, švedskoga i norveškoga. Sa (staro)grčkoga je za zagrebačko izdanje Biblije iz 1968. preveo Mudre izreke, Propovjednika, Knjige mudrosti i Knjigu Sirahovu, potom posebno četiri evanđelja – Ivanovo (1980.), Matejevo (1983.), Lukino (1985.) i Markovo (1990.), Apokalipsu (1992.) te Pjesmu nad pjesmama (1996.). Iz klasične grčke dramske književnosti preveo je Eshilovu Orestiju (1978., 1988.) te Euripidovu Medeju (1986.) i Elektru (1988.). Prijevodom Aristotelovih djela Nikomahove etike (1982.), Metafizike (1985.), Fizike (1987.) i Politike (1988.), temelja opće ljudske duhovnosti na kojima počiva ne samo uljudba europska nego i ona cijeloga zapadnoga svijeta, podignuo je spomenik hrvatskomu jeziku, stavio ga uz bok najuglednijim europskim jezicima i izgradio pojmovnik filozofijskoga nazivlja od oko 2000 riječi na sedam jezika (uz hrvatske i grčke, tu su latinske, engleske, francuske, njemačke i ruske istovrjednice.), pokazavši svu širinu svoga jezičnoga talenta i šulekovsku dubinu pri poniranju u tvorbeni ustroj hrvatskoga jezika.

S latinskoga jezika, koji je u Hrvatskom saboru bio službenim sve do 1847. godine, preveo je djela hrvatskih latinista Karla Pucića, Ilije Crijevića, Vice Petrovića, Benedikta Staya (1969. – 1970.), potom Petriševu (Petrićevu) Novu sveopću filozofiju (1978.) i Dominovu Fizikalnu raspravu o postanku, naravi i koristi umjetnog zraka (1987.). Ogleđao se i u prijevodima Ovidijevih Ljubavi – Umijeća ljubavi – Lijeka od ljubavi (1973.), Decartesovih Meditacija o prvoj filozofiji (1975.), Danteova djela Poslanice i O položaju i obliku vode i zemlje (1976.) te Augustinove Države Božje (1980.).

S njemačkoga je preveo Patnje gospodina Mockinpotta (1973.) Petera Weissa, Sagu o Nibelunzima (1974.), Kritiku instrumentalnoga uma Maxa Horkheimera (suprevoditelj Pavo Barišić, 1988.); sa švedskoga Filmsku trilogiju (1966.) i Prizore iz bračnoga života (1976.) Ingmara Bergmana te Sablasnu sonatu (1978.) i Oca (1984.) Augusta Strindberga; s norveškoga drame Henrika Ibsena John Gabriel Borkman (1972.), Peer Gynt (1981.) i Žena s mora (1986.).

S engleskoga jezika preveo je Izabrane pjesme T. S. Eliota (suprevoditelji I. Slamnig i A. Šoljan, 1962.), Cantos Ezre Pounda (1969.); Tita Andronika W. Shakespearea (1977.); Pomračenje uma M. Horkheimera (1963., 1989.), Eros i civilizacija H. Marcusea (1968., 1980.); Zašto smo u Vijetnamu? Normana Mailera (1969.); Adu Vladimira Nabokova (1971.), Svjetionik Virginije Wolf (1974.); Izvještaje s bojišta Michaela Herra (1979.), Tanku crvenu rtu Jamesa Jonesa (1980.), Sajonararu Jamesa A. Michenera (1979.). Za njegove prijevode Eliotove i Poundove poezije kritika je utvrdila da su odigrali važnu ulogu u profiliranju prvoga nezavisnoga naraštaja u hrvatskoj književnosti pedesetih godina, tzv. krugovaša, ali i njihovih susljednika, razlogovaca (Dunja Detoni-Dujmić).

Iako mu dio strukovne kritike nije bio sklon, osporavajući potrebu stvaranja kovanica i novotvorenica uz već udomaćene međunarodnice u hrvatskom filozofijskom nazivlju (N. Mišćević, 15 dana, 1982.), Ladan je svoj postupak obrazložio upravo strukovnim razlozima: trojbu pred kojom se našao – 1. prevesti na pučki jezik, čitko i lako uz visoku vjerojatnost entropije izvornoga smisla; 2. prevesti filozofijski tekst kao pjesnički, ili 3. prevesti tekst školnički strogo slijedeći izvornik – razriješio je u prilog posljednjoj mogućnosti jer je time ostao najbliži izvorniku. Takvo Ladanovo rekonstruktivno prevođenje, tj. obnova ustroja izvornoga teksta prijevodom oblika za oblik, našlo je zagovornike i u drugih hrvatskih jezikoslovaca, pa su ladanovski prevoditeljsku školu poduprli i Mislav Ježić i Radoslav Katičić, jer se na taj način izvornik dočarava u njegovu dobu i povijesnom kontekstu, a prevoditeljska tumačenja, tradicijski sadržaji, kao i prijevodi nazivaka na druge jezike, potisnuti su u komentare i dodatke. Ladanove rječotvorne postupke pak s razumijevanjem interpretirao je Stjepan Babić, ustvrdivši kako pravo na stvaranje novih riječi nitko nikomu ne može ni dati ni oduzeti, jer prigode donose takve potrebe, a jezik se, sve da bi tkogod i htio, ne može izmišljati nego se samo prema postojećim modelima mogu tvoriti nove riječi. Kasnija istraživanja hrvatskoga filozofijskoga nazivlja potvrdila su ispravnost Ladanova postupka, pa tako Anto Knežević u gramatičkoj podudarnosti sinteznih jezika, kakvi su grčki, latinski i hrvatski, vidi ključni razlog i opravdanje rekonstruktivnomu prevođenju kakvo je promicao Ladan.

Za sebe je govorio da nije jezikoslovac nego jezikoljub. Nije ga naime zanimala riječ kao gramatička pojava već u prvom redu kao logos, pojam, ideja, prauk, posredovateljica između izvanjezičnoga i jezičnoga, onako kako ju objavljuje evangelist Ivan („U početku bijaše Riječ i Riječ bijaše u Boga i Riječ bijaše Bog.“) ili interpretira kineski filozof Konfucije („Ako su riječi netočne, izjave onda ne pristaju činjenicama; a kad se izjave i činjenice ne slažu, onda se posao pravo obaviti ne može; kada se posao pravo ne obavlja, poredak i sklad ne cvatu; kad poredak i sklad ne cvatu, pravda postaje samovoljna, ljudi ne znaju kako da pomaknu ruku ili nogu ...“). Takvom je Riječju, pisanom velikim slovom, zaokupljen u opsežnim monografijama Riječi – značenje, uporaba, podrijetlo (Zagreb, 2000.) i Etymologicon – tumač raznovrsnih pojmova (Zagreb, 2006.), koje su nastale kao plod njegove dugogodišnje suradnje u emisijama HTV-a: Riječi, riječi, riječi; Slično, a različito; Iz jezične riznice, kojima je priskrbio pozornost i simpatije širokoga gledateljstva nacionalne dalekovidnice, vodeći ga jednostavno i pristupačno najskrovitijim stazama jezičnoga labirinta. Knjige su koncipirane kao pojmovnici u kojima se u obliku etimoloških eseja iznose povijesni i kulturološki podatci o nastanku i značenju pojedinih nazivaka i imena (Bog, ljubav, svemir, zvijezda, Sunčev sustav, Zemlja, kontinenti, vode, mora, oceani, vjetrovi, politika, država, mir, pozdravi, titule, blagdani, hrana, odjeća, obuća, plovila, letjelice, život, životinje ...), a Ladan se u njima otkriva kao „postojani proučavatelj izvora ljudskih znanja i zaneseni istraživač svijeta koji nas okružuje“ (A. Kovačec).

Bavljenje jezikom i književnošću razumijevao je paundovski – kao posao prvorazredne društvene odgovornosti: „Izgubi li se red u jeziku, nestane i sam društveni red. Kad u jednom društvu nešto nije u redu s jezikom, nije u redu ni sa samim društvom“ (Izabrana djela, PSHK, 1991., 157/III: 130.). Iz tih se spoznaja književnik Ladan u ključnim povijesnim trenucima prometao u građanina Ladana, odgovornoga i samosvjesnoga Hrvata legitimista, koji nije mogao prihvatiti državnu politiku prema hrvatskom jeziku, jer je ugrožavala njegovu cjelovitost, povijesnost i opstojnost, a time i opstojnost hrvatskoga naroda. Ta je politika naime dovela hrvatski jezik na sam rub opstanka, želeći ga pretvoriti u prišivak srpskomu jeziku. Uz Miroslava Brandta, Dalibora Brozovića, Radoslava Katičića, Slavka Mihalića, Slavka Pavešića i Vlatka Pavletića, Tomislav je Ladan sutvorac Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika iz 1967. godine, ključnoga dokumenta novije hrvatske povijesti, kojim su ne samo hrvatskomu jeziku nego i hrvatskomu narodu vraćeni dostojanstvo i čast nakon punoga stoljeća ponižavanja i obezvrjeđivanja.

Isto je tako odlučno i argumentirano ustao protiv Rječnika hrvatskosrpskoga književnog jezika, koji su u suradnji izrađivale Matica hrvatska i Matica srpska. U zagrebačkoj je Kritici 1968. (br. 1.) objavio glasovitu recenziju Centaurski rječnik centaurskog jezika, a u broju 5. iz 1969. godine raspravu i komentar na njezin odziv u srpskih jezikoslovaca pod naslovom Jezik književnosti, književni jezik i rječnik književnog jezika. U obama je člancima, kao i u onom koji je slijedio, Hrvatska književna koinè (Kritika, 1971., 17.), ustrajao na sintagmi književni jezik te rječniku književnoga jezika, koji bi imao odraziti i hrvatski i srpski književni jezik, što taj rječnik nije učinio. Dapače, krivotvorio je oba i pokušao njihovim umjetnim spajanjem, miješanjem leksika te ekavske i (i)jekavske narječne osnovice stvoriti novi, nikada i nigdje zabilježeni jezik. U nazivlju kojim se izruguje nepostojećemu srpskohrvatskomu jeziku (centaurski jezik, jezik konjokrava), što ga je promicalo srpsko jezikoslovlje u nastojanju da zagospoduje cijelim štokavskim govornim područjem, da nametne srpski kao državni jezik, te u interpretaciji hrvatskoga književnoga jezika kao osobitoga čakavsko-kajkavsko-štokavskoga amalgama, nazrijevaju se plodni tragovi četvrtoga velikoga Ladanova učitelja, zavodskoga kolege Krune Krstića, „pandita i enciklopedičkoga prvaka“, koji mu je ujedno bio i posljednjim ravnopravnim sugovornikom u Leksikografskom zavodu i od kojega je „imao prilike čuti i naučiti toliko toga o čemu inače ne bi[h] imao pojma, osobito što se tiče samoga zavičajnog izričaja“ (Parva, 350.).

Ljubav, poštovanje i strast koje je gajio prema hrvatskom jeziku ugradio je u svoj životni projekt, Osmojezični enciklopedijski rječnik, u kojem je omjerio hrvatski o sedam velikih jezika – ruski, engleski, njemački, francuski, talijanski, španjolski i latinski. Namjera mu nije bila predočiti njegov gramatički ustroj nego iznijeti pred hrvatsku i međunarodnu javnost 100 000 jedinica leksičkoga blaga hrvatskoga naroda kao najviši izraz njegova povijesnoga i kulturnoga identiteta, koji je uporno

bio nijekan u objema jugoslavenskim državama za račun imaginarnoga zajedništva koje, onako kako je bilo postavljeno i provođeno, nije imalo nikakva smisla ni budućnosti.

Vrijeme mu nije dopustilo da ostvari Krstićev i svoj životni san: cjeloviti čakavsko-kajkavsko-štokavski rječnik hrvatskoga jezika iz kojega bi svatko slobodno birao i uzimao prema vlastitim nagnućima i potrebama, bez jezičnih nadzornika i skretničara.

Žalio se na nerazumijevanje i okrutnost suvremenika o čijim je djelima pisao kritički (V. Šiljak, *Izvori i uviri*, Zagreb, 2006.: 234.), no struka ga je cijenila i ovjenčala mnogim nagradama i priznanjima: Nagradom grada Zagreba za književnost (1965.), Nagradom društva hrvatskih književnih prevodilaca (1970., 1982.), Goranovom nagradom za književnost (1971.), Nagradom Fran Tućan za popularizaciju znanosti (1993.), poveljom Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa za osobit prinos hrvatskomu školstvu (2007.). Izabrana djela objavljena su mu 1991. godine, a 2001. izišlo je prvo od sedam zamišljenih kola s po sedam svezaka Sabranih djela.

Pred poštovateljima i suradnicima ostao je velik posao: završiti projekte koje je započeo, izraditi rječnik njegovih autorskih prinosa i prijevoda te ga unijeti u književnojezičnu maticu kako bi njegovo djelo dobilo primjereno mjesto u hrvatskoj kulturi.

Nataša Bašić

**U SPOMEN
DARKO DEKOVIĆ
(1947. – 2008.)**

Dana 4. kolovoza 2008. u Rijeci je umro mr. sc. Darko Deković, filolog, književnik, dugogodišnji predsjednik riječkoga ogranka Matice hrvatske, neumorni istraživač hrvatske glagoljaške baštine zaposlen u Zavodu za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci. Brzo ga je i nemilosrdno pokosila teška bolest, upravo na vrhuncu stvaralačke snage, u trenutku kada je dovršio ili dovršavao neke od najvažnijih mu radnih i životnih projekata te kada je započinjao nove. Smrt nije birala trenutak. Zaustavila ga je kada je bio pred obranom doktorskoga rada na temu Glagoljica i glagoljaštvo u gradu Rijeci – krune njegova znanstvenoga rada i svjedočanstva predanoga dugogodišnjeg rada na istraživanju riječke dionice hrvatskoga glagoljaštva.